

SORBÁN ANGELLA

MELYIK UTCA? MELYIK TÉR? NYELVI TÁJKÉP ÉS SZÓBELISÉG. A DISZKURZÍV TÉRÉPÍTÉSÉRŐL KISEBBSÉGI NÉZŐPONTBÓL¹

A nyelvi tájkép kutatása viszonylag új vizsgálódási terület, amely a humán- és társadalomtudományoknak a terek (meg)jelölésére vonatkozó eredményeire és tételeire épít, újfajta megvilágításba helyezve a társadalmi tér szociolingvisztikai aspektusait.

Általános meghatározás szerint a nyelvi tájkép adott település, régió, városi agglomeráció stb. tereinek nyilvános felirataira vonatkozik: helynevek, tér- és utcanevek, az intézményi, kereskedelmi, üzleti élet „kiírt” szövegei,² amelyek szimbolikus üzenetek egész sorát hordozzák az ott lakók és az arra járók számára egyaránt.

Tekintve, hogy a nyelvi tájkép vizsgálata mint (inter)diszciplína elsősorban a kiírt megnevezésekre, szövegekre fókuszál, ezek szóbeli változata – amely esetenként jelentős mértékben eltérhet a feliratokon olvashatótól! – jobbára kívül esik a vizsgálódások körén. Mindazonáltal a szóbeli nyelvhasználat igen gazdag, újszerű és szerteágazó kutatási témákat kínál a nyelvi tájképkutatás számára, figyelembe véve a nyelvek és nyelvváltozatok roppant diverzitását, valamint a társadalmi terek jelentéseméleti vizsgálatában rejlő lehetőségeket.³ Jelen tanulmány a nyelvi tájképkutatásnak ehhez a tágabban értelmezett kutatási perspektívájához kíván adalékkal szolgálni, a szóbeliség helyére és szerepére, illetve a diszkurzív térépítés gyakorlataira irányítva a figyelmet – minthogy a nyelv nem csak írás.

1 A tanulmány a kolozsvári Szabó T. Attila Nyelvi Intézet keretében készült a Bethlen Gábor Alap támogatásával.

2 Gorter, Durk: A nyelvi tájkép tanulmányozása: bevezetés egy tudományterületbe. *Regio*, 2017. 25 (3). 31–49.

3 Eckert, Penelope: Who's there? Language and space in social anthropology and interactional sociolinguistics. In: Auer, Peter – Schmidt, Jürgen Erik (eds.): *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation*. De Gruyter Mouton: Berlin, 2010. 163–178.; Scarvaglieri, Claudio – Redder, Angelika – Pappenhagen, Ruth – Brehmer, Bernhard: Capturing Diversity. Linguistic land- and soundscaping. In: Duarte, Joana – Gogolin, Ingrid (eds.): *Linguistic Superdiversity in Urban Areas*. John Benjamins Publishing Company: Amsterdam, 2013. 45–73.; Redder, Angelika: Multilingual communication in Hamburg metropolitan area – A Pragmatic Approach. In: Siemund, Peter – Gogolin, Ingrid – Schulz, Edith Monika – Davydova, Julia (eds.): *Multilingualism and Language Diversity in Urban Areas*. John Benjamins Publishing Company: Amsterdam, 2013. 1–16.

A társadalmi terek történelmi jellegűek, a hatalom, a különféle tudások és identitások, valamint az emberi cselekvések összjátéka formálja. Ebből következik, hogy a nyelvi tájképvizsgálatokban nem lehet figyelmen kívül hagyni sem a társadalomtörténeti kontextust (azokat a gazdasági, társadalmi változásokat, politikai ideológiákat, amelyek a terek megnevezéseit, szimbolikáját, jelentéseit a történelmi időben alakítják), sem a terekről szóló diszkurzusokat, amelyekben a rájuk vonatkozó tudások és identitások megmutatkoznak, sem pedig a nyelvhasználat dinamikáját. Ez utóbbi azokra a nyelvi gyakorlatokra és játszmákra vonatkozik, amelyek révén a társadalmi szereplők – a mindennapi nyelvhasználat során – lokálissá, jelentéstartó helyekké formálják az általuk belakott tereket.

Tapasztalati tény, hogy a terek befogadnak és kizárnak a nyelvi tájkép elemei által, a befogadottság és a kizártság pedig intenzíven megélt emberi élmények. Gyakori, főként kisebbségi helyzetben, hogy a terek szóbeli elnevezései a kommunikatív emlékezet azon elemeire támaszkodnak, amelyektől a hivatalos, nyilvános feliratok elvonatkoztatnak. Így a nyelvi tájképelemek – utca-, tér-, épületnevek stb. – írásban és szóban radikálisan el térhetnek egymástól, s egyfajta egymásmellettségben, esetenként pedig éppen hogy ilyen elvonatkoztatási játszmákban lehetnek használatban a helyi közösségek részéről. Ilyen kontextusban a különféle társadalmi terek szóbeli megnevezései adott kisebbségi közösségek/csoportok számára identitásteremtő tényezők, a hatalmi ideológiákkal és/vagy a kizártsággal szemben pedig *az ellenállás nyelvi gyakorlatai*. Ez a *térképező szóbeliség*⁴ ugyanis megerősíti otthonosságukat, a saját terekhez való jogot, fenntartva a közösségi kohéziót és a generációk közötti kapcsolatot.

A lokális- és identitásteremtés – terekről szóló és a terekben zajló – szóbeli gyakorlatai sokféleképpen lehetnek. Nyilvánvaló, hogy ezek nemcsak a kollektív emlékezettel függnek össze (rég, történelmi utcanév, kapcsolódó történetek, legendák, anekdoták stb. szóbeli forgalmazása), hanem a nyelvhasználók kreativitásával is. Ez utóbbiak az utcák, terek belakását, el- vagy visszafoglalását, otthonossá tételét *mindennapi nyelvi aktusok* révén (meg- és átnevezések, a feliratok vicces fordításai, ironikus szófordulatok, nyelvjátékok, kreatív nyelvjogi akciók stb.) hozzák létre, a hivatalos feliratok ellenében, amelyek az adott közösséget/csoportot kizárják a terekből, vagy amelyekkel azok nem tudnak/nem akarnak azonosulni.

Elemzésemben az illető értelmezett diszkurzív térépítés szerepét kívánom bemutatni a helyi identitás felépítésében az erdélyi magyar közösségre, ezen belül is a kolozsvári magyarságra vonatkoztatva. A tanulmány két szempontból kínál sajátos perspektívát a témakör tárgyalására: egyik a térszociológiai és cselekvésméleti megközelítés, amely a

4 A térképező szóbeliséget – a tanulmány egyik alapvető kifejezéséeként – arra a folyamatra alkalmazom, amelyben a különféle nyelvi gyakorlatok mobilizálnak, működésben tartanak egyfajta kognitív, mentális térképet, a narrációra, a hagyományozódásra, illetve kommunikatív emlékezetre építve.

tanulmány elméleti keretét képezi, másik pedig, hogy egy őshonos (nem önkéntes)⁵ kisebbség térrevitalizációs gyakorlatait helyezi a középpontba egy posztkommunista régióban, ahol a XX. század történései radikálisan megváltoztatták a hatalmi és társadalmi viszonyokat, és ezzel együtt a városi terek nyelvi tájképét. Ennek megfelelően az elemzés két fő részre tagolódik: az első részben az említett térszociológiai elméleti kontextust vázolom fel a nyelvi tájképkutatással összefüggésben. A második részben a térképező szóbeliség társadalomtörténeti hátterét és néhány gyakorlatát mutatom be a mai Kolozsváron, amely az erdélyi románság és magyarság szellemi központja. Ez utóbbi részben egy empirikus kutatásra építek, amely 2019-ben a dokumentumelemzés (helytörténeti források, nyomtatott és elektronikus sajtó, közösségi oldalak, fényképek stb.), a megfigyelés, valamint szervezett városi sétákon való részvétel módszereivel készült.⁶

Térszociológiai megalapozás. A cselekvéseméleti megközelítés

A nyelvi tájképkutatás par excellence interdiszciplináris megközelítést igényel, hiszen a témakör történelmi, szociológiai, antropológiai, szociálpszichológiai, szociolingvisztikai és humángéográfiai aspektusai egyaránt fontosak. Ehhez a többszemponútú elemzési perspektívához a térszociológiai elméletek kínálnak megfelelően tág keretet, tekintve, hogy lehetővé teszik, hogy a társadalmi problémákat a hagyományos szociológiai szemléletmódnál átfogóbban tematizáljuk, olyan kérdéseket helyezve a középpontba, hogy a tér más és más emberek/csoportok számára hogyan épülhet fel eltérően, miben is állnak azok a küzdelmek, amelyek érettük folynak, illetve, hogy a szóbeli nyelvi gyakorlatok miként járulhatnak hozzá közösségi terek revitalizációjához.

Kiindulópontom Henri Lefebvre-nek, a térszociológia alapítójának a társadalmi tér termelésére vonatkozó elmélete,⁷ mely szerint a tér társadalmi konstrukció, „termelése” pedig kiterjed ennek anyagi, politikai, ideológiai és szellemi aspektusaira egyaránt. Fontos tétele

5 A nem önkéntes kisebbség (*involuntary minorities*) John Ogbu által használt kifejezés, az általa felvázolt kulturális-ökológiai modellben. Eszerint az önkéntes (bevándorló) és nem önkéntes (őshonos) kisebbségeket egymástól eltérő kulturális modellek, hitek, attitűdök, magatartásminták jellemzik. Ogbu, John U. – Simons, Herbert D.: Voluntary and Involuntary Minorities: A Cultural-Ecological Theory of School Performance with Some Implications for Education. *Anthropology & Education Quarterly*, 1998. 29 (2). 55–188.

6 A nyelvi tájképkutatás módszertanáról lásd: Gorter, Durk: Methods and Techniques for Linguistic Landscape Research: About Definitions, Core Issues and Technological Innovations. In: Pütz, Martin – Mundt, Neele (eds.): *Expanding the Linguistic Landscape. Multilingualism, Language Policy and the Use of Space as a Semiotic Resource*. Multilingual Matters: Bristol, 2013. 38–57.; Scarvaglieri – Redder – Pappenhagen – Brehmer, 2013. Capturing Diversity, i.m. 52, 64.

7 Lefebvre, Henri: *La production de l'espace*. Édition Anthropos: Paris, 1974.

ennek az elgondolásnak, hogy a különféle társadalmi csoportok/közösségek számára a saját terek létrehozása és megjelölése, úm. a terekbe való befektetés létkérdés: ennek hiányában ugyanis az adott csoport/közösség eljelentéktelenedik, absztrakcióvá, pusztá képzetté lényegül át.⁸ Ez a megállapítás politikai tartalma miatt érdemel itt kiemelést, hiszen a terek konfliktusosságát, valamint az értük való harcot is implicite magában hordozza, utalva arra, hogy egyes közösségek/csoportok a hatalomviszonyok szövevényében elveszíthetik tereiket, ami érdekérvényesítő képességük gyengülését jelzi, és eltűnésüket vetíti előre.

Lefebvre szóban forgó munkájában a tér trialektikus koncepcióját vázolja fel: a társadalmi teret érzékelt, elgondolt, valamint megélt térre osztja. Az első tér (*l'espace perçu*) a térbeliség materiális, fizikai dimenziója, amely a térképeken, különféle alaprajzokon egyértelmű módon ábrázolható. A terek politikai-ideológiai jellemzői a második térben – *l'espace conçu* – érhetők tetten. Mivel az elgondolt tér a róla alkotott koncepciókban ragadható meg, a különféle társadalmi csoportok számára eltérő lehet. Mindenekelőtt azonban a tér hatalmi elgondolása tartozik ide: az utcanevek, az emlékművek, szobrok, táblák, a (köz) terekhez rendelt politikai funkciók és elnevezéseik. Ebben a térben az épp regnáló hatalmi ideológiát megjelenítő térrendezés (nyíltan vagy burkoltan) arról is tudósítja a lakosokat, hogy mely területek szabadak előttük, és melyek nem azok. Lefebvre szerint a kapitalista berendezkedésben az elgondolt tér a legdominánsabb térszemléleti mód, amely révén a politikai és gazdasági elit megtervezi az épített/beépítendő környezetet, majd különféle jelentéseket adnak nekik, amelyek érdekeikhez kapcsolódnak.⁹ Nyilvánvalóan ugyanez érvényes a kommunizmusra, és ennek örökségével igen sajátos térszervezéseket hoznak létre Kelet-Közép-Európában a posztszocialista típusú politikai-gazdasági berendezkedések a térről alkotott tudások befolyásolására.

Témám szempontjából a harmadik, a megélt tér, az *l'espace vécu* a kulcsfogalom, amely a térhasználat kulturális, szociálpszichológiai és szubjektív összetevőire – a kollektív emlékezetre, az élő hagyományokra, értékekre és élményekre –, egyúttal pedig a cselekvők aktív szerepére is utal a társadalmi terek termelésében. Ennek a térdimenzióknak a továbbgondolását Edward Soja szerteágazó elméleti és irodalmi hagyományra építve a *Thirdspace* c. művében¹⁰ fejtette ki részletesebben. A harmadik tér Soja megközelítésében rendkívül komplex társadalomfilozófiai kategória, amely egyszerre szellemi és fizikai, materiális és konstruált, amely ugyanakkor a harc, a küzdelem és az ellenállás terepévé is válhat, mivel „radikális nyitottság” jellemzi. Fontos itt kiemelni Soja elméletének azt a dinamikai aspektusát, miszerint ezek a térdimenziók (az észlelt, az elgondolt és a megélt) egymással

8 Uo. 478–479.

9 Berki Márton: A térbeliség trialektikája. *Tér és Társadalom*, 2015. 29 (2). 3–18, itt: 13.

10 Soja, W. Edward: *Thirdspace*. Journeys to Los Angeles and Other Read-and-Imagined Places. Blackwell: Oxford, 1996.

kölcsönhatásban, de folyamatos változásban is vannak, beleértve központi vagy periférikus helyzetüket is.

A terekért folytatott küzdelem, illetve a hatalmi berendezkedéssel szembeni ellenállás nézőpontjából az *emberi cselekvések* kerülnek középpontba. A kortárs térszociológiai megközelítéseket alapul véve fontos támpontokkal szolgál elemzésemhez Michel de Certeau francia, valamint Rob Shields kanadai szociológusok munkássága, akik ugyancsak a lefebvre-i térszociológiai alapokból indulnak ki, ám kiemelten az emberi cselekvésekre, a különféle térképező (diszkurzív és nem diszkurzív) gyakorlatokra helyezik a hangsúlyt, a hatalmi ideológiák diktálta térszervezések mellett, vagy éppen ezek ellenében.

Michel de Certeau *A cselekvés művészete; A hétköznapiak leleménye* c. könyvét¹¹ a mindennapok anonim hőségnek ajánlotta, annak a többségnek, amelynek tagjai folyamatosan úton vannak olyan politikai-társadalmi rendszerekben, amelyeket nem ők hoztak létre. Ezzel meg is határozta könyvének a tárgyát: a cselekvők hétköznapi praktikáit, pontosabban azokat a gyakorlatokat, amelyek nem a hatalmat működtetik.¹² Ezek de Certeau megközelítésében lehetnek stratégiák, illetve taktikák: a stratégiának mint cselekvési módozatnak az a feltétele, hogy a szereplő rendelkezék bizonyos társadalmi háttérrel (ismert személyiség, csoport, egyesület), a taktikák alkalmazói mögött viszont nem áll ilyen támogatói bázis. A hétköznapi cselekvés művészete pedig abban ragadható meg, hogy a társadalmi szereplők saját szabályaik szerint használják a tereket, különféle forrásokból „elorozva” jelentéseket, saját olvasatokat hoznak létre, így saját logika szerint avatkoznak be a rendszerekbe.

De Certeau elméletében fontos aspektus a társadalmi tereknek egyfajta *szövegként* való értelmezése. Szerinte a modern társadalmakban az írás került privilegizált helyzetbe, az olvasás pedig egyre inkább pusztán befogadásnak minősül. Az olvasás azonban egyfajta alkotás is, hiszen felülbíráhatja az írott, legitimnek beállított szöveget (legyen az akár hatalmi vagy adminisztratív). E gondolat mentén vehetjük például a hivatalos feliratokat, amelyek a hatalom által birtokolt és berendezett tereket hivatottak meg- és kijelölni, és ezzel az arra járóknak tolmácsolni az épp regnáló politikai ideológiát, az adminisztratív vagy gazdasági szempontú térszervezést. Tapasztalati tény azonban, hogy a helybéliek mindennapi járkálásaik során saját térképzeteket, útvonalakat használnak/hoznak létre, saját olvasatokat rendelve hozzájuk.

Ez az olvasással összefüggő, sajátos térképező gyakorlat államnemzeti keretekben gyakran érhető tetten, így olyan terekben, ahol a nyilvános feliratok az államnemzeti ideológiát közvetítik, kizárólag államnyelven vannak kihelyezve, ám a településen nagyszámú, terehez ragaszkodó, őshonos kisebbség él. Mivel a nyilvános feliratok igyekeznek eltüntetni,

11 Certeau de, Michel: *L'Invention du quotidien I., Arts de faire*. Gallimard: Paris, 1992.

12 Berger Viktor: A cselekvés művészete. *KÖTŐ-JELEK*, 2007. 11–28, itt: 11.

láthatatlanná tenni az adott közössége(ke)t, amely(ek)től tehát a hatalmi nyelvi feliratozás szándékosan el is vonatkoztat, saját olvasatok kerülnek forgalomba, alternatív térképzeteket, helymítoszokat hozva létre, a kollektív emlékezetre apellálva, vagy ezt mobilizálva, diskurzusok révén (történetek, elbeszélések, viccek stb.) teremtve meg – a kizáró feliratokkal szemben! – az otthonosságot, s így módot teremtve a kizártság elviselésére, illetve a konfliktuskezelésre is.¹³

A *térképzetek*, *történetek* és *helymítoszok* kiemelt szerepet kapnak Rob Shields munkáiban. Shields *Places on the Margins* c. művében¹⁴ alkotta meg a *spacializáció* fogalmát, amit térteremtésnek is fordíthatunk, s amellyel a társadalmi tér fogalmi tisztázása és jelentésbeli kitágítása volt a célja. Shields szerint a spacializáció azért hasznos társadalomtudományi fogalom, mert egyfajta szintézist hozza létre az említett felosztásoknak, hiszen egyaránt vonatkozik a tér létrehozásának és belakásának materiális, kulturális, mentális, valamint gyakorlati vonzataira. Szerinte a spacializációk építik fel a társadalmi struktúrákat és identitásokat, amelyek értelemszerűen kölcsönösen hatnak egymásra, hiszen a cselekvők azáltal működtetik a struktúrákat, hogy folyamatosan aktualizálják őket. Következik, hogy a terekben leképződő hatalmi viszonyok és a hozzájuk kapcsolódó reprezentációk összjátéka csak úgy érthető meg, ha a terek és helyek kreatív létrehozásának gyakorlatait is figyelembe vesszük. Egyrészt tehát a spacializációk a hatalmi berendezkedésekről szólnak, másfelől pedig arról, hogy ezek folyamatosan változnak, mivel tükrözik az emberek szubjektív viszonyulását is irányukban, beleértve performatív cselekvéseiket is, amelyekkel adott esetben megkérdőjelezzik, esetleg újraalkotják ezeket. A társadalmi tér megismeréséhez így hozzátartozik a térképzetek, helymítoszok stb. mellett a mindennapi térképező praktikák megismerése is.¹⁵ A spacializáció vázolt sokrétűsége és dinamikája módot nyújt arra, hogy a társadalmi terek tanulmányozása során a hozzájuk kapcsolódó tudásokkal, emocionális tartalmakkal, kötődésekkel, kreatív cselekvésekkel, diszkurzív térképező gyakorlatokkal is számoljunk. Abból kiindulva, hogy mindezek igen sokfélék, érthetővé válik egy és ugyanazon terek egymással ellentétes spacializációja, egymással szembenálló hely- és térképzetek, diskurzusok párhuzamos forgalmazása, hiszen a különféle társadalmi csoportok egymástól eltérően, akár sajátos elvonatkoztatási játszmákban élhetik meg ugyanazokat a tereket.

Lényeges kiemelni: a shieldsi értelemben vett spacializáció olyan folyamat, amelyben meghatározó szerepe van a terekhez kapcsolódó képzetek, történetek, kialakult értékítéletek,

13 Közismert vicc a székely bácsiról, aki arra a kérdésre, hogy melyik a legnehezebb nyelv, azt válaszolja, hogy a román, mert ha az van kiírva, hogy *Gara*, akkor azt úgy kell olvasni, hogy *Sepsiszentgyörgyi vasútállomás*.

14 Shields, Rob: *Places on the Margins. Alternative Geographies of Modernity*. Taylor and Francis: London – New York, 1991.

15 Ugyanő: *Knowing spaces/Spatialisation*. Letöltés helye: <http://journals.sagepub.com>; letöltés ideje: 2020. 03. 04.

sztereotípiák, mítoszok stb. *ismétlések révén való folyamatos fenntartásának*. Ezeket a médiák, az irodalmi művek, a művészeti alkotások, az emlékezetkultúra stb. közvetítik, és a mindennapi kommunikációba beépülve a beszéd tartja forgalomban. A specializációk magva tehát egyfajta kognitív, mentális térkép,¹⁶ fő aspektusai azonban nyelvek: a térhez kötődő elnevezések, jelek, jelölők, jelentések, a jelentéstulajdonítás, történetek, legendák, szimbólumok.

A vázolt térszociológiai és cselekvésméleti kontextusban jelen elemzés alapkérdése, hogy *a térről szóló beszéd*, illetve *a térben zajló beszéd* hogyan, mi módon szervezi a városi tereket Erdélyben. Miben áll ennek a dinamikája egy kisebbségi csoport nézőpontjából? Hogyan jönnek létre (épülnek újra) alternatív térképzetek, amelyek eltérő identitásokat formálnak és erősítenek? A specializációs gyakorlatok hogyan lépik át a hatalom szempontjából legitim és illegitim határokat? A szóbeliség révén képződő szemantikai többlet (nevek, jelölők, legendák, viccek, olvasatok) miként válhatnak az ellenállás, a revitalizáció eszközeivé, s egyúttal a közösségi tértermeléssé? Korunkban, az internet világában, amikor egy kiterjesztett valósággal (*augmented reality* – *AR*) is számolnunk kell, miként zajlik mindez? A virtuális tértermelés, a kommunikációs technológiák sajátos keveredése (írásbeli szóbeliség és szóbeli írásbeliség) milyen szerepet játszik a konfliktuskezelésben, alternatív (mentális) térképek alakításában?

A térképező szóbeliségről. Az otthonosságteremtés és az ellenállás diszkurzív gyakorlatai Kolozsváron (Erdélyben)

A térképező szóbeliség egyáltalán nem új társadalmi gyakorlat, hiszen a terek elnevezései hosszú évszázadokon keresztül nem valamilyen rendszerszerű, racionális felülnézethez, hanem sokkal inkább bizonyos útvonalakhoz kötődtek, amelyek szóbeliség révén hagyományozódtak generációkon keresztül, és amelyeket jóval később rögzítettek írásban a helyi vagy egyházi hatóságok, esetleg az utazók vagy a földrajztudósok. Számos példát lehet felhozni a modern kor előtti térrepresentációkra, amelyek gazdagon vannak tűzdelve legendákkal, mesékkel stb., s ahol a hely-, utca- és térnevek mindig kapcsolódtak ezek valamilyen jellemzőjéhez. Reszegi Katalin *Helynevek – térszemlélet – mentális térkép; A nyelv, a helynevek és a tér összefüggései* c. tanulmányában¹⁷ a természetközeli népek névadási gyakorlatát elemzi, ahol a szájról szájra átadott megnevezések ugyanazt a szerepet töltik be, mint a modern korban a feliratok és névtáblák, szóbeliség révén biztosítva a tájhoz kötődő

16 Lynch, Kevin: *The image of the city*. MIT Press: Cambridge, 1960.

17 Reszegi Katalin: *Helynevek – térszemlélet – mentális térkép. A nyelv, a helynevek és a tér összefüggései*. *Magyar Nyelv*, 2018. 114 (2). 169–184.

ismeretek átadását. Ezekben a közösségekben „a helynevek generációk közötti átadása elválaszthatatlan a narratívák általi orális térképezéstől. A vándorlások során a vezetők megmutatják a jellemző, a tájékoztató pontként szolgáló térelemeket, s a nevüket, esetleg a hozzájuk kapcsolódó történeteket is elmesélik. (...) A mitikus történetekben fontos helynevek és a topográfia megjelennek a dalokban, mesékben és az imákban, s ezek a tájhoz kapcsolják az embereket.”¹⁸

A szóbeli térképezés egyébként térségünkben is ismert névadási és névhasználati gyakorlat, ami azt jelenti, hogy a helyiek szóbeliség által áthagyományozódott *beszélő nevek*¹⁹ alapján tájékoznak, esetenként akkor is, ha az adott utcanév már csupán jelölő, mert időközben megváltozott a település térszerkezete, és az útvonalak is másak. Sőt, az sem ritka, hogy a helybéliek az útvonalak kijelölése során nemcsak hogy elvonatkoztatnak a nyilvános, hivatalos feliratoktól, hanem a fő tájékoztató referenciáik már nem is léteznek a valóságos terekben. Kétségtelen azonban, hogy az effajta szóbeli térképezésnek elengedhetetlen feltétele az ismétlés, a hagyományozódás, amely egyben a helybéliséget, az „oda-valósítást” is hitelesíti.

A modern társadalmakban a városok kialakulásával és terjeszkedésével fokozatosan a szisztematizált térrepresentációk kerültek domináns helyzetbe, amelyeket a politikai és a gazdasági hatalom tervez/szervez, érdekeinek megfelelően. Ebben a folyamatban a városi terek régi, beszélő nevei történeteikkel együtt, egyre inkább feledésbe merülnek (esetleg jelölőként tartja még számon a kommunikatív emlékezet, vagy érdekességként a helytörténet). Ez nyilván nemcsak a hatalomváltásokkal, a változó gazdasági-politikai ideológiákkal függ össze, hanem a városok roppant arányú gyarapodásával, és ennek nyomán a lakosság kicserélődésével is, ami óhatatlanul vonja maga után, hogy a generációk közötti effajta térképező hagyományozódás is megszakad.

Mindezzel együtt a globalizáció mindent elsöprő és kultúrahomogenizáló térhódítása egy ezzel ellentétes folyamatot is generál, nevezetesen a lokalitás újraépítését, amely a helytörténeti revitalizáció eszköze is lehet, különösen olyan kisebbségi közösségek számára, amelyek a nagyvárosi terekből eltűnésre vannak ítélve, amennyiben nem kapcsolódik hozzájuk (kultúrájukhoz, nyelvükhöz, gazdasági erejükhöz) valamilyen komolyabb hatalmi érdek. A városok újrafelfedezése, újramesélése,²⁰ a terek el- és visszafoglalásának különféle alkalmakhoz kapcsolódó módzatai, a performatív térépítő (akár nyelvjogi) akciók térségünkben is ismertek. Ezek a hivatalos térszervezéshez képest új, másfajta térképezeteket forgalmaznak a lokalitás rekonstrukciója, vagy az otthonosságteremtés jegyében. A

18 Uo. 176.

19 Névteni meghatározás szerint a beszélő nevek jelentésükkel – kommunikatív aspektusként – jellemzik annak viselőjét. Ezek lehetnek földrajzi nevek, tulajdonnevek, tárgyak, ételek stb. nevei. J. Soltész Katalin: *A tulajdonnév jelentése és funkciója*. Akadémiai Kiadó: Budapest, 1979.

20 Különféle útvonalakon, korabeli képek, irodalmi művek, művészeti alkotások stb. nyomán szervezett városi séták.

továbbiakban ezekre a gyakorlatokra hozok példákat kolozsvári nézőpontból, lévén Kolozsvár Erdély történelmi központja, nemzeti ideológiák ütközési színtere, eltérő régi/új specializációs gyakorlatok terepe és találkozási pontja.

Kolozsvár tér- és utcanevei, illetve ezek változásai egyrészt a város növekedésével, másrészt pedig a XX. század folyamán bekövetkezett hatalomváltásokkal (trianoni döntés, bécsi döntés, kommunista berendezkedés, posztkommunista újrendeződés) függnek össze, amelyek napjainkra az etnikai arányok drasztikus megváltozásával is jártak. Ismert, hogy a város egészen a 1950-es évek végéig magyar többségű volt, a kommunizmus ideje alatt, a szocialista iparosítás ideológiájának alárendelt betelepítésekkel vált túlnyomórészt román többségűvé. Noha a XX. század során, főként a szóban forgó hatalomváltásokhoz kötődően – ez idő alatt ugyanis Kolozsvár kétszer került Romániához, és egyszer Magyarországhoz – változó volt a magyarok és a románok lélekszáma a városban, tény, hogy száz év leforgása alatt Kolozsvár lakosságának etnikai aránya megfordult: 1910-ben 82%-ban volt magyar, 2011-re pedig 77%-ban lett román többségű.²¹ A 2011-es népszámlálás adatai szerint jelenleg a város lakosságának alig több mint 15%-a magyar nemzetiségű.

Asztalos Lajos kolozsvári helytörténész – akinek várostörténeti munkásságára jelen elemzésben is alapvetően támaszkodom²² – két szakaszra osztja a városi utca- és térnevek kialakulását, illetve ezek változásait. Az első a város lakóinak számbeli növekedéséhez kapcsolódik, amikor a népesség gyarapodásával az utcák száma is megnőtt, és a tájékozódás miatt fontossá vált az elnevezésük. Ezek a tér- és utcanevek értelemszerűen beszélő nevek²³ voltak, tehát az adott tér vagy utca valamilyen jellemzőjéhez kötődtek, így a városbeliek több száz évig használták, illetve ma is használják (noha leginkább szóban és/vagy várostörténeti anyagokban). Ilyen tulajdonság volt például az utca alakja (Kígyó), helyzete (Belső-Szén), fontos építménye (Híd), lakóinak nemzetisége (Magyar), foglalkozása (Kismester) stb.

A XIX. század végétől az utcák megnevezését átvette a helyhatóság, a magyar nemzeti történelem neves személyiségei és eseményei kerültek a névtáblákra. Így lett például a Bel-Közép utca Deák Ferenc utca, vagy a Monostor felé tartó út Unió utca. A trianoni döntést követően, az 1920-as hatalomváltás után a magyar helyébe került román helyhatóság

21 Varga E. Árpád: Erdély etnikai és felekezeti statisztikái a népszámlálások alapján 1852–2011. Letöltés helye: <http://varga.adatbank.transindex.ro>; letöltés ideje: 2019. 11. 12.

22 Asztalos Lajos: *Kolozsvár. Helynév- és településtörténeti adattár*. Stúdium Kiadó: Kolozsvár, 2004.; Ugyanő: *Kolozsvár – közelről*. Stúdium Kiadó: Kolozsvár, 2015.; Ugyanő: Feledésre ítélt utcanevek nyomában. *Erdélyi Napló*, 2015. augusztus 28.; Ugyanő: A ló farka megmaradt, de hol a Magyar utca? *Maszol*, 2012. augusztus 21.; Ugyanő: Kolozsvár utcanevei, múlt és jelen. *Krónika*, 2009. július 24., 2009. július 31.

23 Asztalos Lajos hivatkozott várostörténeti munkáiban a régi utcanevekre vonatkozóan gyakran használja a *beszélő nevek* kifejezést, szembeállítva a *néma nevekk*el, amelyek nem közölnek semmit a város történetéről.

átkeresztelte az utcákat, ezúttal a román nemzeti hősökől lettek a névadók. 1940 szeptemberében az újrarendezkedő magyar hatóság néhány kivételtől eltekintve visszaadta a trianoni döntés előtti neveket; 1945 után, a kommunista berendezkedéssel viszont újabb változás következett, ismét kicserélték az összes beszélő nevet, s az új utcanévtáblák kétnyelvűek lettek.

A hatvanas évek közepétől, a város etnikai arányainak a szocialista iparosítás leple alatt történő megváltoztatásával a kétnyelvű feliratok, valamint a legtöbb magyar személyiség neve is lekerült a nyilvános utcanévtáblákról, fokozatosan láthatatlanná téve ezáltal is a város lakosságának még mindig jelentős arányát kitevő magyar közösséget.²⁴ A növekvő „szocialista” Kolozsvár utcái és terei új neveket kaptak: ezúttal a román nemzeti egység hőseiről, a szocializmus építésének jelszavairól, különféle, nem erdélyi településekről, folyókról, tavakról, szorosokról, szerszámokról, gépekről, növényekről stb. lettek elnevezve, amelyek már semmilyen kapcsolatban nem voltak a város történetének előző időszakaival.

Az 1989-es rendszerváltozás után Kolozsváron is, akárcsak a többi erdélyi városban a terek újra el- és visszafoglalása igen feszült légkörben zajlott.²⁵ Az utcák, terek újranevezése a magyar közösség részéről azt célozta (volna), hogy a kolozsvári magyarság újra láthatóvá váljon a nyilvános feliratokon is, hiszen 1992-ben még közel 75 000 magyar élt a városban (a lakosság közel egynegyede magyar volt). A kilencvenes évek kolozsvári szimbolikus térfoglalási/térépítési küzdelmei azonban szemléletesen bizonyítják a terek lefebvre-i értelemben vett konfliktusosságát, akárcsak az értük való „élet-halál harcot”. Tény, hogy a helyi magyar érdekképviselő minden várostörténeti érve ellenére alulmaradt az utcák újranevezésére vonatkozó kezdeményeseivel, különösen azt követően, hogy a közigazgatási törvénykezés 20%-os lakosságarányhoz kötötte a nemzeti kisebbségek nyilvános nyelvhasználatát,²⁶ ami bizonyos értelemben előrelépés volt, azonban az erdélyi nagyvárosok magyar lakosságát hátrányosan érintette. Jelenleg Kolozsvár utcáinak töredéke van elnevezve magyarokról,²⁷ ami még az említett etnikai aránynak sem felel meg, nemhogy a

24 1966-ban a város lakosságának még 42%-a magyar nemzetiségű volt. Letöltés helye: <http://varga.adatbank.transindex.ro>; letöltés ideje: 2019. 11. 16.

25 Feischmidt Margit: Szimbolikus konfliktusok és párhuzamos nemzetépítés. Az erdélyi nemzeti rítusokról és diskurzusokról a kolozsvári Mátyás-szobor körüli 1992-es konfliktus példáján. In: A. Gergely András (szerk.): *A nemzet antropológiája* (Hofer Tamás köszöntése). Új Mandátum: Budapest, 2002.; Plugor Réka: A szimbolikus konfliktus kivetítődései Kolozsváron. *Erdélyi Társadalom*, 2006. 4 (2). 59–78.; Brubaker, Rogers – Feischmidt Margit – Fox, John – Grancea, Liana: *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. L'Harmattan: Budapest, 2011.

26 215/2001-es számú törvény a helyi közigazgatásról. Letöltés helye: <http://language-rights.eu>; letöltés ideje: 2020. 12. 27.; 340/2004-es sz. törvény a kormány megbízottáról és a kormány megbízotti intézményről. Letöltés helye: <https://cv.prefectura.mai.gov.ro>; letöltés ideje: 2020. 12. 27.

27 Asztalos Lajos 2009 júliusában a *Krónika* napilapban 3,85%-ra tette a magyar utcanévek arányát Kolozsváron. Asztalos Lajos: Kolozsvár utcanévei - múlt és jelen (2). *Krónika*, 2019. július 31. Letöltés helye: <https://kronikaonline.ro>; letöltés ideje: 2021. 03. 02.

várostartörténetnek, a magyar közösséghez kötődő kultúra- és intézménytörténetnek, vagy az ehhez tartozó épített örökségnek. Kétnyelvű (magyar–román) utcanévtáblák Kolozsváron nincsenek, noha a város továbbra is az erdélyi magyarság történelmi, kulturális és szellemi központja, és a magyarok lélekszáma ma is közel ötvenezres. Vannak ugyan a látogatókat, turistákat eligazító román–angol kétnyelvű feliratok a belvárosban, de ezek mellőzik a magyar közösség által használt régi, beszélő, vagy otthonosságot jelentő neveket csakúgy, mint a magyar nyelvű feliratozást.

Mindezzel együtt a magyar tér- és utcanévek a kommunizmus időszaka alatt *szóban*, egyfajta diszkurzív ellenállásként, forgalomban voltak a magyarok körében. Ezzel függ össze, és a kolozsvári magyarok terekhez való ragaszkodását bizonyítja, hogy közvetlenül az 1989-es változások után több civil szervezet született a régi magyar megnevezések használatának bátorítása, valamint a kétnyelvű névtáblák kihelyezése érdekében. 1990-ben alakult a Kelemen Lajos Műemlékvédő Társaság, amely a régi utcanévek revitalizációjával és szervezett városnézéssel kezdett foglalkozni. Asztalos Lajos helytörténész a helyi újságban sorozatban közölte Kolozsvár régi, hagyományos tér- és utcanéveit, azzal a céllal, hogy visszavigye ezeket a köztudatba, és hogy használatukra ösztönözze a kolozsváriakat. Ezzel párhuzamosan régi/új város- és intézménytörténeti munkák sora jelent meg – ezek között kiemelt jelentőségű Gaal György munkássága –, és a magyar nyelvű médiák is rendszeresen foglalkoztak az utcák, terek elnevezéseinek a kérdésével, segítve ezzel is a revitalizációt.

Noha hivatalos román–magyar kétnyelvű feliratok továbbra sincsenek Kolozsváron, tapasztalható, hogy régi magyar utca-, tér- és épületnevek a rendszerváltozást követő ösztönzéseknek és a diszkurzív gyakorlatoknak köszönhetően fokozatosan bekerülnek (vagy visszakerülnek) a magyar nyelvű városi ismertetőkhöz, az egyre gyarapodó magyar rendezvények programfüzeteibe, erőteljesen jelen vannak az egyházi kiadványokban,²⁸ nem beszélve az internetes felületekről és közösségi oldalakról stb., amelyek egyfajta virtuális Kolozsvárt képesek létrehozni és forgalomban tartani, multimodális eszköztárral. Megállapítható, hogy itt a szóbeli nyelvhasználat által is generált közösségi spacializációs gyakorlatról van szó, amely a hatalmi térszervezéssel párhuzamosan, ennek hivatalos jóváhagyása nélkül, valójában ettől elvonatkoztatva indult el és zajlik.

Mindazzal együtt, hogy a jelen elemzés olyan tér(vissza)építő nyelvi gyakorlatokra fókuszál, amelyeket a kisebbségi helyzetben élő kolozsvári magyarok (szervezetek/egyének/csoportok) alkalmaznak verbális térfoglalásként/térteremtésként, fontos kontextuális keret

28 Szemléletes példa a kolozsvári Szent Mihály templom *Egyházközségi értesítője*, amely a 2019. december végi házszenelési programban a következőképpen tájékoztat az útvonalról: December 26., csütörtök: 21 Decembrie *Kossuth Lajos*, Alexandru Ioan Cuza *Postakert*, Andrei Saguna *Timár utca*, Baba Novac *Fáklya*, Baia Mare *Batthyány*, Buhus *Angyal*, Câmpeni *Kálvin* stb. (Kiemelés az eredetiben.) *Egyházközségi értesítő*, 2019. december.

a román lakosság tér- és utcanévhasználata. Ez magától értetődő is, hiszen az eltérő történelemszemléletnek, az ezekhez kötődő térreprezentációknak, emocionális tartalmaknak, valamint a többség–kisebbség közötti hatalmi viszonyrendszernek betudhatóan, Kolozsváron ma a két nemzeti közösség eltérő specializációs gyakorlatairól beszélhetünk.

E párhuzam kapcsán mindenekelőtt azt kell kiemelni, hogy sem a kolozsvári magyarság, sem pedig a kolozsvári románság nem homogén közösségek, ugyanakkor állandó változásban is vannak egyebek mellett a külső és belső migráció okán. Természetes, hogy a különféle társadalmi csoportok, lakótelepi kisközösségek más-más módon élik meg és lakják be a várost, következőképpen eltérő módokon nevez(he)tik a tereket, sajátos útvonalakat használ(hat)nak, különbözőek lehetnek a városban való tájékozódási referenciáik.²⁹ Ennek a tér- és utcanévhasználati szociológiai differenciáltságnak részletes bemutatására jelen tanulmányban nem vállalkozom, csupán a történelmi városrészekhez kapcsolódó specializációs gyakorlatok néhány relevánsabb aspektusára térek itt ki, elsősorban szervezett városnéző sétákon szerzett tapasztalatok,³⁰ illetve a kapcsolódó helytörténeti kalauzok, térképek alapján.

A vázolt összefüggésben Kolozsváron fontos tevékenységet fejt ki a *Korzo Egyesület* várostörténeti sétéival, amely képek, metszetek, korabeli dokumentumok stb. segítségével, illetve szóbeliség eszközeivel (mesélés, tematikus játékok, beszélgetések) mutatja be a várost. Az egyesületet 2014-ben művészettörténettel foglalkozó fiatalok alapították³¹ azzal a céllal, hogy „a kulturális örökség iránti érdeklődést kimunkálják”. Útvonalai, témaköreik kialakítását előzetes várostörténeti kutatómunka előzi meg, így a régi utcák, terek, épületek bemutatásán túlmenően feledésbe merült részletekkel is szolgálnak a város valamikori, magyar vonatkozású történéseivel kapcsolatban (közéleti, kulturális és sportesemények stb.). Az időpontokat és a tematikákat nagyobb városi rendezvényekhez is igazítják (Kolozsvári Magyar Napok, Untold Fesztivál, Várkert Fesztivál), és a magyar mellett román, illetve angol nyelven is megszervezik.

Az egyesület céljainak és tevékenységének elemzésem szempontjából releváns szociológiai tartalma, hogy sétéik a helyieknek, vagy témától függetlenül nekik is szólnak, továbbá hogy ezekkel a rendszerváltást megélt és az azután született generációk között párbeszédet kívánják elősegíteni. Sétáikat élményközpontúan építik fel, a várost inspiráló, újra meg újra időben-térben megtapasztalható, megélhető élményforrásként beállítva: „A városra úgy

29 Erre a névhasználati egymásra-rétegződésre egyébként Brubaker és munkatársai is kitérnek. Brubaker – Feischmidt – Fox – Grancea, 2011. Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban, i.m. 311.

30 Magyar, román és angol nyelvű szervezett városnéző sétákon vettem részt a 2019-es Városnapokon, a Kolozsvári Magyar Napokon, illetve az Untold fesztivál ideje alatt. Elemzésemhez felhasználtam az ezekkel kapcsolatos városkalauz jellegű kiadványokat, térképeket, képi, illetve sajtóanyagokat.

31 Gál Zsófia, Újvári Dorottya, Barazsuly Viktória, Veres Boglárka, Imecs Magdó Eszter.

*tekinthetünk, mint kültéri múzeumra. Utcáin, terein sétálva az épületeket, szobrokat, ránk örökölt maradt vagy akár napjainkban használatos tárgyakat úgy is szemlélhetjük, mint egy kiállításon a bemutatott műalkotásokat. Mindegyiküknek története van, valamilyen esztétikai élményt nyújt, és felsejlik mögüle a régi vagy a közelebbi múlt.*³²

1–2. ábra: Városlátogató sétája a Korzó Egyesület szervezésében³³

A Korzó sétákhoz hasonló várostörténeti bemutatásokat szerveznek világszerte más városokban is, sőt egyre inkább divattá is válik a letűnt korok, a régi idők tereinek a megidézése/újrafelfedezése. Ami megkülönbözteti ezt a fajta diszkurzív térépítést, akár egyes poszt-kommunista, kelet-európai várostörténeti sétáktól is, az éppen a kisebbségi helyzet, illetve a terekhez való ragaszkodás a szervezők és a résztvevők, érdeklődők oldaláról egyaránt. Ez a fajta városi „korzózás” ugyanis számukra a megélt/újra megélhető város élményét nyújtja a kommunizmus évtizedei után, és a feliratok általi kizárás ellentételezésekként. Fontos itt a folytonosság diszkurzív visszaállítását is újra kiemelni, ami ezeken a sétákon a múltat a jelennel, különösen pedig a generációkat egymással összekapcsolja.

Az elmondottakat párhuzamba állíthatjuk a román közösség által szervezett román és angol nyelvű városi sétákon tapasztalt diszkurzív térépítéssel, amely értelemszerűen a többségi románság szemszögéből meséli el a várost. Sajátosság, hogy ezeken a sétákon gyakorlatilag két szakaszra osztva érzékeljük a város történetét: a régmúlt (mint különlegesség, érdekesség), valamint az elmúlt száz év, ennek fontosabb (román) nemzeti eseményeivel, személyiségeivel, amelyeket/akiket a kiírt utcanévtáblák is fémjeleznek. Ennek a városi térmesélő diskurzusnak a kapcsán kiemelést érdemel, hogy a középkori örökség, „a kincses város”, esetleg a multikulturalitás ugyan kulcsszavak a belvárosi történelmi utcák, terek, épületek, intézmények bemutatása során, ám az itt élő, ma is nagyszámú magyar közösségtől, amely a város épített örökségének túlnyomó részét magáénak tudja, rendszerint

32 Korzó Egyesület: Korzózás, a város élménye. *Korunk*, 2019. 30 (7). 3–5, itt: 5.; Korzó Egyesület honlapja: <https://korzo.org.ro>.

33 A képek forrása: letöltés helye: maszol.ro; letöltés ideje: 2020. 03. 06.

elvonatkoztat a bemutatás. Különösen az angol nyelvű városnéző séták esetében tapasztalható ez az elvonatkoztató kizárás, hiszen az utca- és térnevek angol fordításai, általában pedig a „középkori európai örökség” kiemelése alkalmas a különféle történelmi időszakok, hatalomváltások társadalomtörténeti következményeinek összemosására. Kolozsvár belvárosában a román–angol kétnyelvű utca- és térjelző táblák pedig a helyi magyar közösség elrejtésének igen látványos eszközei, éppen a multikulturalitás jegyében.

Mindazonáltal érdemes megemlíteni a *Vechiul Cluj* (Régi Kolozsvár) által kiadott román–angol kétnyelvű városkalauzt *Re-descoperim Clujul/Re-discovering Cluj*³⁴ (Fedezzük fel újra Kolozsvárt), amely használatba vehető ezekhez a sétákhoz, és amelyek Kolozsvár magyar múltjával és jelenével egyaránt hangsúlyosabban számol (például felhívja a figyelmet arra, hogy adott épületben milyen magyar intézmény működik jelenleg), ugyanakkor külön fejezetben tér ki a régi magyar, beszélő utcanevek ismertetésére is. Ám az eltérő specializációs gyakorlatok, illetve a szóban fogó elvonatkoztatási játszmák szempontjából mégis szemléletes idézni belőle. A Barát utca/Ferencesek utca az Óvárban a következőképpen kerül bemutatásra: „Victor Deleu utca. *Ez az utca Kolozsvár volt polgármesterének a nevét viseli, aki 1932 és 1933 között vezette a várost, Szilágyperecsényben született, Szilágy megyében. A jogtudományok doktora volt, küldötként vett részt a Nemzetgyűlésben 1918-ban, majd főtitkára volt az Igazgatóbizottságnak Erdély kormányában 1918 és 1920 között. Az utcát a Ferencesek utcájának is nevezték, a katolikus szerzetesrendről, amelyhez az utcában lévő templom tartozik, és Szűz Mária a védőszentje (a rend 1725-ben kapta meg a templomot). Ugyanakkor Barát utcának is nevezték, ugyanúgy a ferencesekre való hivatkozással.*”³⁵ Ezzel szemben a magyar nyelvű belvárosi sétákon egyáltalán nem kerül szóba, hogy a Barát utca jelenlegi hivatalos, a feliraton szereplő nevét kiről kapta, ezúttal ugyanis a ferences templomra kerül a hangsúly, hiszen az utca eredeti elnevezése – beszélő név! – ehhez kapcsolódik.

A különféle szervezésű és nyelvű városnéző tapasztalataink összevetése alapján fontos még megemlíteni ezeknek a diszkurzív térépítéseknek az eltérő szóhasználati keretét: míg magyar részről a *véde*s, *örz*s (városvédes, örökségörzs, múzeum stb.) valamilyen kontextusban mindig szóba kerül, addig a románság ezeken a sétákon sokkal inkább *felfede*zi, esetleg (újra)felfedezi, (újra)*megismeri* az utcákat, épületeket, úgyszólván asszimilálja, integrálja a város tereit. Mindezzel együtt a többnyelvű várostörténeti séták, a gyarapodó kulturális rendezvények sora, amelyen mindkét közösség tagjai részt vehetnek, módot kínálnak arra, hogy ezek a térhez kapcsolódó tudások és reprezentációk idővel közeledjenek egymáshoz, ám kétségkívül a magyar nyelvű hivatalos feliratozás segítené ezt a leghitelesebben.

34 Bogosavlievici, Vladimir-Alexandru: *Re-descoperim Clujul/Re-discovering Cluj*. Editura Școala Ardeleană: Cluj-Napoca, 2017.

35 Uo. 128., saját fordítás.

Kolozsváron a nyilvános terekben való magyar nyelvhasználat bátorításában, így a diszkurzív térépítésben is modellértékű kezdeményezés az *Igen, tessék!* mozgalom, amely egyebek mellett fontos nyelvi tér(vissza)építő szerepet is betölt a városban. Kiadványaiban, rendezvényein következetesen népszerűsíti a magyar tér- és utcaneveket, kétnyelvűsége ösztönző matricái révén pedig a szóbeli magyar nyelvhasználatot igyekszik visszahonosítani a kolozsvári üzleti, kereskedelmi egységeknél. A *Történetesen Kolozsváron* címet viselő dístérképük, amelyet 2019-ben adtak ki, a magyar utcanevek mellett a hozzájuk tartozó régi/új történetek sommás ismertetését is tartalmazza, célként jelölve meg a generációk közötti hagyományozódást. A térképen olvasható egy, elemzésem szempontjából releváns városi legenda. Eszerint a Széchenyi téri (*Piața Mihai Viteazul*) Vásárcsarnok tetején lévő óra 1989 óta azt az időpontot mutatja, amikor Nicolae Ceaușescu és felesége 1989. december 22-én délben helikopterrel elmenekültek Bukarestből. A térkép tudatja: Palkó Máté József villanyszerelő állította meg az óra mutatóit 12 óra 7 percnél. Ez a történet egy mindennapi hőst, és egy nem rendeltetésszerű beavatkozást tart számon a város kortárs történetében.

Erdélyben a vegyesen lakott településeken, főként a nagyvárosokban fontos kisebbségi nyelvjogi aspiráció a kétnyelvű feliratozás elérése. Ám ez megvalósulás esetén sem mindenhol és minden esetben garancia arra, hogy az adott erdélyi települések magyar lakossága ezáltal ténylegesen magáénak is érzi a tereket, hiszen ez attól is függ, hogy ezek az utcanévtáblák *miként kétnyelvűek*. Az olyan feliratok, mint például *str. Morarilor utca*, amelynél nem az utca nevét, hanem pusztán az utca szót fordítják le a kisebbség nyelvére, vagy az olyanok, amelyek a román megnevezést lefordítják ugyan, de elvonatkoztatnak a helyi magyar közösség számára otthonos megnevezéstől (például *str. Progresului – Haladás utca* a régi, beszélő, szóban máig használatos *Víz utca* helyett), ugyanolyan kizáróak lehetnek a magyar közösség számára, mintha egy nyelvűek maradtak volna, hiszen itt éppen arról van szó, hogy az utcát másként nevezi a kisebbségi közösség, mint azt a nyilvános felirat jelzi. Ez a fajta kétnyelvűség inkább *dupla egy nyelvűség*, az én nyelvem a te nyelveden, éppen mert hiányzik belőle a kulturális érzékenység a kisebbség irányában mint befogadási (integrálási) többlet. Az ilyen feliratok a szimbolikus térépítésben is semlegesek, sőt akár kontraproduktívak is lehetnek (félmegoldások lévén újabb konfliktusokat generálhatnak), tekintve, hogy nem helyezik vissza érdemben a magyar közösséget a sajátjának tudott tereibe, de a román közösséget is irritálhatják.

A terek kétnyelvűsítése, a kisebbségi nyelv nyilvános használata, hivatalos státusa – lévén a hatalmi küzdelmek lényeges aspektusai – a kommunizmus bukása óta folyamatosan napirenden vannak Erdélyben. Az ebből származó konfliktusok kezelésére nincs minden, magyarok által is lakott erdélyi településre kiterjeszthető megoldás, hiszen gyakran az adott helyhatóság szándékától is függ, hogy miként értelmezi a törvényt, illetve tudja-e, akarja-e vagy sem a törvényes előírásokat érvényesíteni. Ennek is következménye, hogy

meglehetősen gyakori a magyar feliratok lemázolása, amelyek egyéni, akár csoportos *egynyelvűsítési akciók*, performanszok a kisebbségi nyelvhasználat ellenében.

A nyilvános feliratozási vagy egyéb, a kisebbségeket kizáró helyzetekből származó konfliktusokból, kudarcokból származó feszültségek csökkentésére kézenfekvőek a *viccek*, *szóbeli átnevezések*, *nyelvi játékok*, illetve a tér- és utcanevekkel, köztéri szobrokkal, intézménynevekkel, vagy *az adott helyzettel való ironizálás*. Ezek a nyelvi praktikák a kommunizmus időszakában is jócskán használatban voltak,³⁶ hol a hatalmi ideológiával való szembenállásként, hol a kizártság elviselésére, hol pedig az azonosulás megtagadásának kinyilvánításaként. Mindenkor konfliktuskezelő nyelvi gyakorlatok, amelyek egyben csoportssolidaritást is kifejeznek.

3. ábra: Karikatúra: Plökucza (a román „plăcuțe bilingve” margójára)³⁷

Napjainkban az internet, az elektronikus sajtó, a különféle közösségi oldalak elérhetősége lényegesen átszervezi a különféle szövegek, üzenetek forgalmazását. A világháló, a kiterjesztett valóságok kínálta lehetőségek radikális változásokat hoztak a különféle nyelvi/képi tartalmak szerkeszthetőségében, a vélemények, álláspontok kifejezési formáiban csakis úgy, mint a befolyásolás technikáiban. A viccekkel, ironizálással összefüggésben például az internetes mémek, animált képek (gifek) előállítására és forgalmazására mára a digitális kultúra szerves részét képezi. Ha valaki tájékozódni akar, és a világhálón rákeres a román–magyar kétnyelvű utcanévtáblákra Erdélyben, akkor sokféle találatot felajánl a kereső, ám

36 Közismertek a nemzeti vagy kommunista hősök szobrainak ironikus elnevezései (például az *Ismeretlen katona* szobrát Sepsiszentgyörgyön *Bronz Bélának* nevezte el a helyi lakosság, de ma is számos példát találunk ezekre: modern szobrok, a posztoszocialista típusú kapitalizmus szóbeli nyelvi tájképe stb.). Ezzel kapcsolatban lásd még: Sütü, Hófehérke, a Törpe: összegyűjtöttük az erdélyi szobrok gúnyneveit. *Transindex*, 2015. május 19. Letöltés helye: <http://transindex.ro>; letöltés ideje: 2019. 03. 29.

37 A kép forrása: letöltés helye: <https://foter.ro>; letöltés ideje 2020. 02. 01.

nem mindig könnyű eldönteni, hogy valóban létező feliratokról, vagy valamilyen virtuális nyelvjogi akcióról van-e szó. Ezeknek ugyanis az a sajátossága, hogy a kommunikációs technológiák keverésével születnek, amolyan írásbeli szóbeliséget, vagy szóbeli írásbeliséget hozva létre; kreatív kollázsok, amelyek kibeszélnek, tematizálnak közszájon forgó témákat. A 4. ábrán látható „névtábla” Kinizsi Pál nevének román fordítását figurázza ki, az 5. ábra pedig az Alexandru Vlahuță utcát „kétnyelvűsíti”.

Az effajta szociolingvisztikai humor – hasonlóakat ugyanis más erdélyi városokra vonatkozóan is találunk – egyebek mellett arra is felhívja a figyelmet, hogy a digitalizáció és a virtuális kapcsolati hálózatok, a különféle közösségi oldalak, blogok stb. majdnem korlátlan lehetőséget kínálnak virtuális térépítésre. Az internet rendkívül komplex dinamikus tér, amely megváltoztatja a nyilvánosságot, a tér-idő viszonyt, és a cselekvési lehetőségeket egyaránt. Elérhetőek, használhatóak, kiegészíthetők, megoszthatóak interaktív térképek, várostörténeti képes, filmes archívumok, korabeli település-, intézménytörténeti dokumentumok stb., amelyek arra is alkalmasak, hogy adott közösségek/csoportok/személyek nyelvjogi kérdéseket is napirenden tartsanak, ne veszítsék el érdekérvényesítő képességüket, és továbbra is igényt tartsanak nyilvános feliratokra a saját nyelvükön, valóságos terekben.

4–5. ábra: Virtuális kolozsvári kétnyelvű utcanévtáblák³⁸

A diszkurzív térépítés sajátos, kreatív eszközei közé tartoznak a különféle nyelvjogi akciók³⁹ a város utcáin, terein, így a *villámcsődületek* (flashmobok), amelyek a két- és többnyelvűség igényére hívják fel a figyelmet. Kolozsváron a *Muszáj-Musai mozgalom*

38 Noha az effajta tartalmak általában névtelenül vannak forgalomban, a fenti kolozsvári virtuális utcanévtáblák szerzője személyét „felfedi”, bemutatkozását/célját pedig a szóbeliséghez igazítja: „...igen, én csináltam ezeket, Jakab-Benke Nándor, az kit régebben Nándikának es hívának, az úrnak a MMXII-ik esztendőjibe...” Letöltés helye: <http://kolozsvarimagyarutcanevok.blogspot.com>; letöltés ideje: 2020. 02. 05.

39 A kreativitás kapcsán érdemes külön kiemelni a már említett *Igen, tessék!* mozgalom által 2014. februárjában szervezett *Királyi audienciát*, amely során 6 nyelven lehetett kérdéseket feltenni Mátyás királynak és a lovának. A király hangján Márkus Barbarossa János, a ló hangján László Noémi költők válaszoltak a kérdezőknek, akik között románok, magyarok, hazai és külföldi turisták egyaránt voltak.

figyelemfelkeltő akcióit érdemes ezek kapcsán kiemelni, amely a kétnyelvűség népszerűsítésére a térbeli és virtuális nyilvánosságot egyaránt használja. Célja, hogy „*Kolozsvár a polgárai által nap, mint nap megélt, valós multi- és interkulturális városa legyen.*”⁴⁰ 20–30 fős villámcsődületeket, nyelvjogi performanszokat szerveznek a kolozsvári többnyelvűségért, amelyekről a román sajtó is általában tudósít. Egyik ilyen megmozdulásuk volt, hogy a háromnyelvű helységnévtáblát egy biciklire erősítették, és a város főteréről indulva, végigtolták a lakosság-nyilvántartó hivatal udvaráig, ahol lelakatolták. A „*szólásszabadság jegyében véghezvitt művészeti performanszaik*”, időről időre előtérbe hozzák, ráirányítják a figyelmet a kétnyelvűséggel kapcsolatos megoldatlan problémákra, tematizálva a magyar közösség kizártságát a nyilvános városi terekből, s egyúttal reális igényét anyanyelvének használatára.

Az elmondottakat egybevetve: cselekvéseméleti megközelítésben a diszkurzív térépítéshez tartozik minden olyan civil, egyházi, politikai, intézményi szervezésű rendezvény, felvonulás, tüntetés, nyelvjogi akció stb., amelyen egy adott közösség tagjai részt vesznek, és nyilvánosan használják a nyelvüket. Ez minden közösségre, így a többségre is érvényes. Egy nemzeti kisebbség szempontjából azonban – amennyiben az adott közösség hivatalos feliratokkal nem rendelkezik, tehát a kiírt feliratok, a nyilvános nyelvi tájképelemek kizárják, elrejtik őket – ezek ellenállási, revitalizációs gyakorlatok is. Ez számukra a megélt terek azon dimenziója, amely lehetőséget kínál a hatalom által kijelölt térhasználati határok átlépésére, és a saját terek (vissza)építésére annak függvényében, hogy milyen az adott közösségnek a nyelvhasználattal kapcsolatos normalitásképe. A *Kolozsvári Magyar Napok* rendezvénysorozat elindítása nagyon fontos kisebbségjogi jellege mellett átütő emocionális siker is volt, példa a kolozsvári magyar közösség élményszerű térfoglalására (amit később más erdélyi városok is átvettek), jelezve, hogy a város magyarsága továbbra is igényt tart a tereire csakúgy, mint a nyilvános nyelvhasználatra.

Összefoglalás és kitekintés

Jelen elemzés a szóbeli, illetve a tágabb értelemben vett diszkurzív térépítés néhány elméleti és gyakorlati aspektusát világítja meg, térszociológiai megközelítésben. Célom az volt, hogy ráirányítsam a figyelmet arra, hogy a nyelvi tájkép – ha a térépítési, kreatív specializációs gyakorlatokat is tekintetbe vesszük – jóval szélesebb spektrumú, mélyebb és sokrétűbb tartalmú, minthogy azt a különféle társadalmi terek névtábláinak kiírt szövegeire le lehetne szűkíteni, még ha ezek szemiotikai és multimodális összetevőivel külön is

40 Letöltés helye: www.facebook.com/musaimuszaj; letöltés ideje: 2020. 12. 29.

számolunk. Tekintettel arra, hogy a nyelv nemcsak írás, a tér – nyelv – társadalom viszonya pedig rendkívül dinamikus és változó, egymásra hatásuk és összjátékuk lényeges szerepet játszik a társadalmi terek formálásában. A terekben ugyanis emberek élnek, akik használják ezeket, és valamiképpen viszonyulnak hozzájuk, helyekké alakítva ezeket azáltal, hogy különféle jelentéseket rendelnek hozzájuk.

A nyelvi tájképkutatás új vizsgálódási terület, alig pár évtizedes múltra tekint vissza. A kezdetek óta eltelt időszakban számos új elméleti/vizsgálati irányra felhívták a figyelmet a témakör kutatói,⁴¹ ilyen például a kisebbségi nyelvek revitalizációjával összefüggő kutatásoké. Jelen elemzés ehhez a kritikai vizsgálati irányhoz kapcsolható, hiszen a szóbeli, diszkurzív térépítést egy nagyszámú, őshonos kisebbség szempontjából mutatja be, egyfajta nyelvi ellenállásként és revitalizációs gyakorlatként, egy olyan közösség pozíciójából tehát, amelyet – a hatalomviszonyok szövevényében – éppen a kiírt feliratok tesznek láthatatlanná.

Ez a „láthatatlanná tevés” az erdélyi magyarság szempontjából nemcsak a kétnyelvű feliratok hiányában mutatkozik meg, hanem esetenként abban is, hogy a nyilvános feliratozás miként kétnyelvű, tehát számol-e azzal, hogy az adott utcát, teret, intézményt stb. esetenként másként nevezi a kisebbség, mint azt a hivatalos név jelöli. Így a terek kétnyelvűsítése nem (csak) fordítási, hanem a kulturális érzékenységgel összefüggő, szimbolikus aspektus is a kisebbség irányában.

A szóbeliséghez köthető diszkurzív spacializációs gyakorlatoknak fontos szerepük van a lokalitás felépítésében, így értelemszerűen az egyéni és a kollektív identitásnak is fontos összetevői. Az identitás meghatározásának a terekkel összefüggő megközelítése – amely a *ki vagyok?* helyett inkább arra keresi a választ, hogy *hol vagyok?* – a hatalomviszonyok adott metszéspontját is kijelöli.⁴² Így a terekkel való rendelkezésnek vagy a terekből való kizártságnak (ennek elfogadásának vagy az ez ellen való küzdelemnek) meghatározó szerepe van adott közösségek jelenlegi és jövőre vonatkozó *önpozicionálásában*.

A szociolingvisztikában gyakori a tereket implikáló kifejezés (konyhai nyelv, otthoni nyelv, oktatási nyelv, munkahelyi nyelv, regionális nyelv stb.), amelyek valóságos terekre is utalnak, de egyben nagyon jól érzékeltetik a nyelv rejtettebb társadalmi funkcióit,

41 Holecz Margit – Bartha Csilla – Varjasi Szabolcs: Új paradigma vagy térfoglalás. Nyelvhasználók a periférián és a többnyelvűség kritikai nyelvi tájképe. In: Bartha Csilla (szerk.): Általános nyelvészeti tanulmányok XXVIII. Akadémiai Kiadó: Budapest, 2016. 73–90.; Shohamy, Elana – Abu Ghazaleh-Mahajneh, Marwan: Linguistic Landscape as a Tool for Interpreting Language Vitality: Arabic as a 'Minority' Language in Israel. In: Durk, Gorter – Marten, Heiko F. – Van Mensel, Luk: *Minority Languages in the Linguistic Landscape*. Palgrave Macmillan: London, 2012. 89–106.; Cenoz, Jaseone – Gorter, Durk: Linguistic Landscape and Minority Languages. *International Journal of Multilingualism*, 2006. 3 (1). 67–80.

42 Hall, Stuart: Introduction: Who Needs 'Identity'? In: Ugyanő – du Gay, Paul (eds.): *Questions of Cultural Identity*. Sage: London, 1996. 1–18.; Antaki, Charles – Widdicombe, Sue (eds.): *Identity in Talk*. Sage: London, 2008.

nemcsak a befogadásban és kizárásban, hanem a szóban forgó önpozicionálásban is. Aligha vitatható, hogy a nyelvhasználat ennek az önpozicionálási folyamatnak igen fontos rendezője, ami egyben arra is utal, hogy ami történik a nyelvvel, hosszabb távon az történik az adott közösséggel. S noha a szóbeli térképező hagyományozódás, a diszkurzív térépítés különféle kreatív módzatai alkalmasak lehetnek arra, hogy a hatalmi térrendezést befolyásolják, az általa kijelölt határokat feszegessék, ezek a nyelvi gyakorlatok feltételezik a folyamatos ismétlést, a fenntartást, a folytatást. Következik, hogy a térképező szóbeliség felerősödése vagy ritkulása kulcsfontosságú a kisebbségi közösség önpozicionálásában/újrapozicionálásában, hiszen egy nyelv csak akkor teremtheti meg, vagy teremtheti újra a maga térbeliségét, ha használják, ha vannak beszélői, akik ragaszkodnak nyelvükhöz és tereikhez egyaránt.